

B(e)rekende liefde. Diplomatieke strategie van genegenheid door Catharina de' Medici, Filips II en Elizabeth I

Astrid Theerens

Inleiding

De mens staat bekend als een emotioneel vatbaar wezen. Van dit feit is men zich echter lang niet altijd bewust geweest. Historicus Lucien Febvre begon zich echter steeds bewuster te worden van de emotionele vatbaarheid van de mens. Deze bewustwording ligt aan de basis van het ontstaan van de geschiedenis van emoties in de jaren dertig van de vorige eeuw. In het artikel 'La Sensibilité et l'histoire' hield Febvre zijn pleidooi.¹ Hierin bespreekt hij de Duitse Nationaal Socialistische Arbeiders Partij die nationale geschiedenis propageerde om zo de publieke opinie te beïnvloeden.² Nationale historiën leken een legitimerend effect te hebben op de mens, waaruit Febvre de conclusie trok dat de burger voor emotie vatbaar was. Daarom pleitte Febvre voor een verschuiving van de traditionele vorm van geschiedschrijving naar een sociale geschiedenis, waarbij er meer nadruk zou komen te liggen op de emotionele vatbaarheid van burgers. Die sociaal-culturele verschuiving is ook aan de diplomatieke geschiedenis niet onopgemerkt voorbijgegaan. Het resulteerde in *new diplomatic history*, waarbij mentaliteitsgeschiedenis in acht wordt genomen bij het bestuderen van diplomatieke geschiedenis.³ Ook dit artikel hoopt bij te dragen aan een versmelting van emotie- en diplomatieke geschiedenis door emotionele diplomatieke strategieën uit het zestiende-eeuwse Europa te belichten.

*'A president must be disciplined, control emotion, and act only after reflection and careful deliberation.'*⁴ Vijftig voormalige nationale veiligheidsfunctionarissen

¹ L. Febvre, 'La sensibilité et l'histoire: comment reconstituer la vie affective d'autrefois?', *Annales d'histoire sociale* 3:1–2 (1941) 5–20.

² J. Plamper, *The history of emotions: an introduction* (Oxford, 2012) 40.

³ M. Ebben en L. Sicking, 'Nieuwe diplomatieke geschiedenis van de premoderne tijd: een inleiding', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 127:4 (2014) 541–552: 544.

⁴ Vertaling: Een president moet gedisciplineerd zijn, controle hebben over emotie en alleen handelen na reflectie en zorgvuldig overleg. J.S. Nye, 'Trump's emotional intelligence deficit'. <https://www.belfercenter.org/publication/>

hadden geen vertrouwen in de emotionele stabiliteit van de Amerikaanse president Donald Trump. Door zijn wispelturigheid en onvoorspelbaarheid weigerden ze president Trump te steunen tijdens de verkiezingscampagne in 2016. Het vermeende emotionele intelligentietekort van president Trump werd beschreven door Joseph Nye. Door de meeste mensen werden emoties als storend beschouwd binnen de ‘stoïcijnse’ politiek, maar de studie van Nye gaat daar tegenin. Het is juist van belang dat politici in staat zijn om emoties te begrijpen en daarop in te spelen.⁵ Het begrip van zowel de eigen emotionele vatbaarheid, als dat van onderdanen, collega’s of tegenstanders, is van grote waarde voor leiders en diplomaten. Het biedt namelijk kansen om op emoties in te spelen tijdens onderhandelingen. Die moderne these van Nye roept vragen op in hoeverre historische diplomatieke figuren zich hier bewust van waren.

Hoe emoties worden uitgespeeld in de eigentijdse diplomatieke wereld, werd onderzocht door Todd Hall. Zijn werk, *Emotional Diplomacy*, concludeert dat gevoelens een strategisch doel kunnen vervullen binnen de diplomatie. Hall onderscheidde drie soorten emotionele diplomatieke strategieën: de diplomatie van woede, schuld en sympathie. Hij duidde elk van die strategieën met een voorbeeld uit de twintigste eeuw.⁶ Eén van die voorbeelden is het naoorlogse Duitsland, dat ervoor koos om de diplomatie van schuld toe te passen bij de onderhandelingen met de staat Israël. Die techniek werd duidelijk in toespraken waarbij bondskanselier Adenauer van de Bondsrepubliek Duitsland schuld erkende: ‘*the German people is willing to atone for (wiedergutmachen) the injustice that was perpetrated in its name against Jews by a criminal regime to the extent that this is possible, after millions of people have been irrevocably annihilated.*’⁷ De openbare schulderkenning maakte de weg vrij voor onderhandelingen tussen Adenauer en directeur-generaal van het Israëliëse Ministerie van Financiën David Horowitz.⁸ De *Homo Emotionalis* dringt hier dus opnieuw door tot op het diplomatieke toneel. Dit was voor

trumps-emotional-intelligence-deficit, geraadpleegd 2 mei 2019.

⁵ Ibidem.

⁶ T.H. Hall, *Emotional diplomacy: official emotion on the international stage* (New York, 2015) 124.

⁷ Vertaling: Het Duitse volk is bereid om te boeten voor het onrecht dat in zijn land is gepleegd naam tegen Joden door een crimineel regime in de mate dat dit mogelijk is, nadat miljoenen mensen onherroepelijk zijn vernietigd. Hall, *Emotional diplomacy*, 124.

⁸ Ibidem, 124.

de vroegmoderne periode niet anders. Historica Tracy Adams bestudeert emotionele diplomatieke strategieën van nobele vrouwen aan het vijftiende-eeuwse Franse hof. Ze concludeert dat de vijftiende-eeuwse vrouwen verschillende personae belichaamden: een politiek persona en een emotioneel persona. Rollen verweefden zich met elkaar. Adams illustreert dit aan de hand van het werk van de Franse hertogin Anna van Beaujeu, getiteld *Enseignements à sa fille Suzanne de Bourbon*. De hertogin schreef dat vrouwen in angst moesten leven, want dat zou hen attenter maken bij onderhandelingen. Hieruit blijkt dat emotionele persona ten gunste kan zijn van de diplomatieke persona.⁹

De zestiende eeuw staat bekend als een woelige periode. Door de opkomst en verspreiding van de reformatie, de militaire revolutie, de ontdekking van de Nieuwe Wereld en veranderingen van vorstenhuizen kwam het Europese machtsverwicht in het gedrang. Engeland, het Habsburgse rijk en Frankrijk vormden de grootste machtsgebieden in het zestiende-eeuwse West-Europa. Ondanks de vele verschillende oorlogen tussen deze drie mogendheden, bleek er toch ruimte te zijn voor sentiment binnen de (diplomatieke) correspondentie tussen de grootmachten. Met eerdergenoemde theorieën en conclusies van Nye, Hall en Adams in het achterhoofd, rest de vraag hoe belangrijk emoties waren voor de zestiende-eeuwse internationale betrekkingen binnen Europa. De koningin-moeder Catharina de' Medici van Frankrijk (1547 - 1559), de Spaanse koning Filips II (1556 - 1598) en de Engelse koningin Elizabeth I (1558 - 1603) vertegenwoordigden de machtsblokken voor een aanzienlijk deel van de zestiende eeuw. Daarom focust dit artikel zich op deze machthebbers. Als heersers waren ze protagonisten op het vlak van internationale betrekkingen. Bovendien lieten zij voldoende bronnenmateriaal na. Opmerkelijk aan de selectie van heersers is de overheersende representatie van vrouwen. Catharina de' Medici en Elizabeth I wisten zich als waardige diplomaten te onderscheiden, ondanks het inferieure beeld over vrouwen in de vroegmoderne tijd. De opvatting van vrouwelijke inferioriteit vloeide voort uit het vroegmoderne idee over geslachtsgebonden emoties. De humorenleer vormde de basis voor dit denken. Deze leer stelde dat lichaamsvloeistoffen de emotionele toestand van de mens reguleerden.

⁹ T. Adams, 'Issuing from the great flame of this joy: Marguerite of Navarre, Louise of Savoy, and emotional intimacy' in: A. Marculescu en C.L. Métivier ed., *Affective and emotional economies in medieval and early modern Europe* (Basingstoke, 2018) 65-85: 65-67.

Medische handboeken beschreven vrouwen als ‘lekkende vaten’ waardoor ze wispelturiger zouden zijn dan mannen.¹⁰ Elizabeth I en Catharina de’ Medici slaagden erin zich te distantiëren van deze wijdverspreide perceptie van vrouwen en wierpen zich op als waardige spelers binnen het diplomatieke spel.

Van de Spaanse vorst, de Engelse koningin en Franse koningin-moeder zijn heel wat autografen die de tand des tijds hebben doorstaan. Hierdoor is een studie naar hun emotionele diplomatieke praktijken goed uit te voeren. De heersers hadden voldoende diplomaten in dienst om voor hen te schrijven, maar toch deinsden ze er niet voor terug zelf in de pen te klimmen. De omvang van dit artikel laat het alleen toe om naar de eigen geschreven brieven te kijken, andere bronnen, zoals correspondentie naar secretarissen, worden achterwege gelaten. Brieven vormen een gepast bronnencorpus voor de studie van emoties, maar . vanzelfsprekend moet bij de studie van dit bronnenmateriaal, de gebruikelijke historische kritiek in acht genomen worden. Zo moet er rekening gehouden worden met de kloof tussen de geschreven boodschap en de historische realiteit, tussen de ervaren gevoelens en de neergeschreven emoties. Ook werd briefwisseling mede gevormd door formaliteiten. Protocollen uit handboeken bepaalden hoe brieven werden opgesteld en kleuren daarmee de boodschap. Bijvoorbeeld in de *De Conscribendis Epistolis* (1534) van de humanist Desiderius Erasmus stond het volgende: *‘Keep it to the point. Brevity is the ability to concentrate a great amount of material into the fewest words possible, not merely to write few words, which for that matter the most ignorant and indolent person could do with great facility.’*¹¹ Door de beknoptheid van de tekst gaat een deel van de emotionele expressie verloren. Handleidingen voor epistels waren toegewijd aan de ceremoniële aspecten van het schrijven van brieven, maar deze waren slechts suggestief. Ondanks dat correspondentie onderhevig was aan protocollen, bieden de bronnen een waardevolle inblik in de verlangens en boodschappen van de auteurs. Om de diplomatieke emotionele strategieën van Catharina de’ Medici, Filips II en Elizabeth I uit de doeken te doen,

¹⁰ N. Pena, *Subject to all passions: representing women’s emotions in early modern English drama* (New York 2016) 28.

¹¹ Vertaling: Houd het ter zake. Beknoptheid heeft het vermogen om een grote hoeveelheid informatie in zo min mogelijk aantal woorden weer te geven, niet alleen om maar een paar woorden te schrijven, wat trouwens de meest onwetende en indolente persoon zou kunnen doen met groot gemak. K. Sowards, *Literary and educational writings* (Toronto, 1985) 15.

gaat dit artikel eerst in op de emotionele praktijk van het briefschrijven. Vervolgens wordt dieper ingegaan op de diplomatieke strategie van genegenheid in de zestiende eeuw. De vraag die ons dan rest is of de gevoelens bij onderhandelingen oprecht waren. Deze opmerking wordt in acht genomen bij dit onderzoek. 'Performativiteitstheorieën' proberen hier een antwoord op te formuleren. De term performativiteit stamt uit de genderstudies en werd geïntroduceerd door Judith Butler.¹² Het concept van performativiteit stelt volgens Butler dat de emotionele identiteit ontstaat door uitdrukkingen van gevoelens. Andere theoretici, zoals Ervin Goffman, zijn kritischer.¹³ Volgens hem kunnen expressies van gevoelens geacteerd zijn. In dit onderzoek worden deze theorieën overwogen.

De emotionele praktijk van correspondentie

Het vroegmoderne Europa kende een sterke stijging in het aantal briefwisselingen. De beschikbaarheid van papier, een grotere geletterdheid en betere transportmogelijkheden begunstigden correspondentie. Steeds meer ambassadeurs leidden de internationale communicatie, maar dit belette niet dat de vorsten zelf regelmatig de pen ter hand namen. Ondanks dat koninklijke secretarissen een groot correspondentienetwerk hadden, gaven brieven van de monarch zelf een bepaalde gunst en intimiteit. Dit maakt de koninklijke briefwisseling nog opmerkelijker en interessanter. Catharina de' Medici bijvoorbeeld schreef meer dan zesduizend brieven. Door die omvangrijke epistolaire output, wist ze zich te definiëren als machthebber. Het suggereert haar kennis van de affectieve en effectieve kracht van correspondentie.

Emoties zijn taalgevoelig, hierdoor is het interessant om een blik te werpen op de schrijfstijl en het woordgebruik van de vroegmoderne leiders. Elizabeth I van Engeland maakte bijvoorbeeld gretig gebruik van beeldtaal, metaforen en hyperbolen om haar emotionele diplomatieke boodschap kracht bij te zetten. De Engelse koningin was woedend toen Frankrijk Thomas Morgan niet wilde uitleveren aan haar. Thomas Morgan was betrokken bij een samenzwering tegen de vorstin waarvoor ze hem wilde

¹² Barclay, K. & Richardson, S., 'Introduction: Performing the Self: women's lives in historical perspective', *Women's History Review* 22, (2, 2013) 177-181, 197.

¹³ K. Barclay, 'Performance and performativity', in: S. Broomhall ed., *Early modern emotions: an introduction*, (New York 2016) 14-17: 15.

straffen. Elizabeth I pende haar woede neer en richtte zich tot de Franse koning Hendrik III: *'But this pleasure is like a fire made of straw, which flames up more than it endures, for now I have a packet which has made me very angry.'*¹⁴ De koningin was ook zeer expressief in haar brieven gericht aan de hertog van Anjou, met wie ze huwelijksonderhandelingen voerde. Ze getuigde van empathie toen de Franse hertog door zijn volk en familie geen warm welkom kreeg. Als leider van de Malcontents, een groep opstandelingen tijdens de Franse Godsdienstoorlog (1574-1576) tegen het beleid van de Franse koning Hendrik III, botste Frans van Anjou op heel wat verzet. Elizabeth I bracht begrip op voor zijn toestand en schreef: *'What torment I feel, that he whom I honour the most has embarked on such an intricate labyrinth of misfortunes, where I see not one shadow glory, since, when all is said and done, those watching will say that God always defends the right.'*¹⁵ Het opbrengen van begrip voor zijn situatie en het uiten van medeleven, versterkte de alliantie tussen Elizabeth I en Frans van Anjou. Ook de metaforen zetten kracht bij haar boodschap. Dit geselecteerde fragment sluit aan bij de moderne theorie van de diplomatie van sympathie door Todd Hall. In tegenstelling tot de Engelse koningin, was Filips II terughoudender en uitte hij zich niet zozeer emotioneel in zijn diplomatieke conversaties. Voor hem was er een afstand tussen zijn diplomatieke persona en zijn emotionele persona, terwijl de Engelse vorstin die rollen met elkaar verweefde. Terwijl Elizabeth I een rijke emotionele taal sprak, was de Spaanse koning zuinig met emotionele uitlatingen. Vroegmoderne geleerden zouden dit verklaren aan de hand van de humorenleer, die stelde dat vrouwen instabieler waren door maandelijks bloedverlies en daarom explosiever en expressiever zouden zijn. In de vroegmoderne periode waren emoties geslachtsgebonden. Gevoeligheid werd niet geassocieerd met mannelijkheid.¹⁶ Historicus Geoffry Parker biedt een meer eigentijdse verklaring voor Filips' II teruggetrokken emotionele houding. Wanneer Parker over de persoonlijkheid van de vorst

¹⁴ Vertaling: Maar dit plezier is als een lopend vuur, dat meer vlamt dan het kan, want nu heb ik iets dat me heel boos heeft gemaakt. R. Allison, *A monarchy of letters: royal correspondence and English diplomacy in the reign of Elizabeth I* (New York, 2012) 104.

¹⁵ Vertaling: Wat een kwelling die ik voel, dat hij die ik het meeste eer door zo'n ingewikkeld labyrint van tegenslagen moet gaan, waar ik niet één schaduwglorie omdat, als alles is gezegd en gedaan, de toeschouwers zullen zeggen dat God altijd recht doet. C. Bajetta, G. Coatalen en J. Gibson, *Elizabeth I's foreign correspondence letters, rhetoric and politics* (New York, 2014) 54.

¹⁶ Pena, *Subject to all passions*, 28.

schrijft, merkt hij op dat Filips' II houding doet denken aan een obsessief-compulsieve persoonlijkheidsstoornis. Parker bemerkt dat het voor een historicus ahistorisch is om historische figuren aan psychoanalyse te onderwerpen, maar geeft toch zijn argumentatie. Een van de kenmerken van de persoonlijkheidsstoornis is 'emotioneel overdreven gecontroleerd' zijn.¹⁷ Graag wil ik een andere verklaring naar voren schuiven. Filips II liet zich emotioneel mogelijks minder uit, omdat dit niet binnen de verwachtingen van een goede vorst paste. Vorstenspiegels maken duidelijk dat een goede vorst emotioneel stabiel moest zijn.¹⁸ Extreme uitlatingen zouden het koninklijke imago tenietdoen. Daarnaast is het ook plausibel dat het delen van zijn gevoelens gewoon niet in zijn aard lag.

Het schrijven van brieven was een emotionele praktijk. Dat gold ook voor het aanvaarden en beantwoorden van correspondentie. Briefwisseling was een teken van respect, vooral als die uit eigen hand van de monarch werd geschreven. Het weigeren van correspondentie kwam ook voor. In troebele tijden, wanneer het respect afwezig was, werd er niet aan directe communicatie gedaan. Brieven bleven onbeantwoord. Zo weigerde Filips II de brieven van Elizabeth I te aanvaarden na een incident met zijn ambassadeur De Mendoza. De Spaanse ambassadeur werd namelijk uit het Engelse hof verbannen wegens beschuldigingen van een complot tegen de Engelse koningin.¹⁹ Door haar brieven te negeren, gaf de Spaanse vorst een duidelijke boodschap aan Elizabeth I. Dezelfde *modus operandi* werd ook door de Franse koningin-moeder Catharina de' Medici toegepast. Zo weigerde ze om de Engelse vorstin zelf te schrijven totdat de Engelse troepen uit Normandië waren teruggetrokken. Elizabeth I was niet enkel slachtoffer van eenzijdige communicatie, ook zij gebruikte die strategie in haar onderhandelingen met Maria Stuart, die ook een claim had op de Engelse troon. Oorspronkelijk was de briefwisseling tussen de nichten zachtaardig, maar na geruchten over een samenzwering tegen de Engelse vorstin, overheerste rivaliteit hun communicatie. Elizabeth I liet de brieven van Maria Stuart onbeantwoord. Maria, de Schotse koningin, begreep de boodschap en smeekte om een reactie: *'Do me this favour, to let me, or the*

¹⁷ G. Parker, *Filips II. Onmachtig koning*, 560.

¹⁸ B. Rosenwein, *Anger's past: the social uses of an emotion in the Middle Ages* (Londen, 1998) 66.

¹⁹ Allison, *A monarchy of letters*, 96.

*ambassador of France for me, have your intention in writing.*²⁰ Stille bracht een duidelijke waarschuwing over. Die vorm van afzijdigheid bewijst de intimiteit die briefwisseling met zich meebracht en het belang van directe communicatie bij diplomatieke kwesties.

‘Eeuwigdurende bondgenoten’: genegenheid tussen Europese spelers

Catharina de' Medici, Filips II en Elizabeth I beheersten allen diplomatieke vaardigheden. Ze waren namelijk van jongs af aan opgeleid om diplomatieke functies te vervullen. Om de vrede tussen staten te bewaren, werd genegenheid uitgedrukt in vormen van liefde of broederschap. De diplomatieke strategie van genegenheid blijkt een geliefde techniek te zijn voor de zestiende-eeuwse heersers. Het idee van genegenheid en affectie binnen beleidsvoering was ingebed in de monarchie. De heerser was als een vaderfiguur voor zijn onderdanen en hield van zijn volk zoals ook God, de Vader, zijn kinderen liefhad.²¹ Via vaderlijke of moederlijke genegenheid wisten machthebbers hun positie te versterken. In een brief aan de Franse koning Hendrik III drukte zijn moeder Catharina de' Medici haar sterke verlangen uit om moeder te zijn voor al zijn onderdanen.²² De pseudofamiliale rol van monarchen werd niet enkel bekleed binnen het eigen rijk, maar werd ook bij internationale politiek toegepast. Catharina de' Medici, Filips II en Elizabeth I waren niet enkel vriend en vijand tijdens de rumoerige zestiende eeuw, ook vormden zij een pseudo-familie. Filips II was getrouwd met Maria Tudor, ook bekend als *Bloody Mary*, de halfzus van Elizabeth I. Toen Maria Tudor overleed, dreigde het bondgenootschap tussen Spanje en Engeland uiteen te vallen. Maria's opvolgster Elizabeth I wenste dit te voorkomen en schreef hierop de Spaanse koning. Op 28 december 1558 ondertekende de Engelse koningin een brief aan Filips II

²⁰ Vertaling: Doe mij deze gunst, om mij of de ambassadeur van Frankrijk te schrijven. C. Beemer, 'God save the Queen: Kairos and the mercy letters of Elizabeth I and Mary', *Rhetoric review* 35.2 (2016) 75-90: 85; Allison, *A monarchy of letters*, 96.

²¹ H. Watanabe-O'Kelly, 'Monarchies' in: S. Broomhall ed., *The history of emotions: an introduction* (New York 2016) 179 -182: 179.

²² D. Crouzet, 'A strong desire to be a mother to all your subjects: a rhetorical experiment by Catherine de Medici', *Journal of Medieval and Early Modern studies* 38.1 (2008) 103-118: 103.

met de woorden *Soror et perpetua confederate* (zus en eeuwigdurende bondgenoot).²³ Filips II beantwoordde haar brieven en verwees naar haar als een zus van wie hij zoveel hield. Dit was opmerkelijk omdat de Spaanse koning zuinig bleek te zijn met de woorden *yo quiero* ('ik zie/heb graag').²⁴ De vorst had er ook baat bij dat de staten op goede voet stonden. De Spaanse koning trachtte de dynamiek van hun relatie te verschuiven van een broederlijke band naar een huwelijk. Door een huwelijk aan te gaan met Elizabeth I kon hij verder macht uit oefenen in Engeland. Hij was er ook van overtuigd dat het beter was voor Elizabeth I, omdat hij haar kon bevrijden 'van die inspanningen die alleen geschikt zijn voor mannen', aldus Filips II.²⁵ De huwelijksonderhandelingen bleven door de maagdelijke koningin onbeantwoord. Hierop werd de Spaanse vorst ongeduldig en besloot hij te trouwen met de Franse prinses en tevens dochter van Catharina de' Medici, Elizabeth van Valois. Verrassend aan de huwelijksonderhandelingen is de historische achtergrond ervan. Engeland en Spanje stonden namelijk niet op goede voet nadat Elizabeth I de Engelse troon besteege. Het anti-Spaanse en antikatholieke sentiment in Engeland versterkte en resulteerde enkele decennia later in de Spaans-Engelse Oorlog (1585-1604).

Niet enkel Elizabeth I en Filips II drukten hun genegenheid uit ondanks de spanningen, maar ook de Franse koningin-moeder Catharina de' Medici maakte hier gretig gebruik van. Zo wist ze zichzelf op te werpen als een soort *Mater Europae*. Het huwelijk van haar dochter met de Spaanse vorst verzekerde het Frans-Spaanse bondgenootschap nadat de staten vrede hadden gesloten in Chateau-Cambrésis in 1559. Echter, na de dood van Elizabeth van Valois in 1568, dreigde de Frans-Spaanse alliantie te vallen. Catharina de' Medici wilde de minnelijke verstandhouding tussen Frankrijk en Spanje bewaren. Ze begon potentiële nieuwe echtgenoten voor de Spaanse koning te zoeken, maar die besloot uiteindelijk zijn nicht te trouwen, Anna van Oostenrijk. Desondanks maakte Catharina de' Medici gebruik van haar status als voormalige schoonmoeder van Filips II. Ze schreef hem dat ze erop stond het recht te behouden om zich moeder van Filips II te noemen. De Spaanse koning leek dat te accepteren en noemt haar in zijn briefwisseling dan ook moeder. De Franse koningin-moeder

²³ Allison, *A monarchy of letters*, 57.

²⁴ Allison, *A monarchy of letters*, 57. In het Nederlands-Nederlands wordt dit ook vertaald als 'Ik wil/ik hou van'.

²⁵ Pryor, *Elizabeth I: life in letters*, 31.

ging echter nog een stap verder en drukte ook haar moederlijke genegenheid uit naar de nieuwe echtgenote van haar voormalige schoonzoon: '*Cet honneur de me tenir comme set je avès celui de ester sa mère; car l'affection que je porte au roy son mary et alla royne sa seur ay tienle que, pour leurs aystre si proche, come Vostre Majesté leur ayst, je ne me puis garder de la luy porter semblable*'.²⁶

Catharina de' Medici gebruikte dezelfde strategie van moederliefde voor de Engelse koningin. De correspondentie tussen de Franse koningin-moeder en Elizabeth I bewijst dat ze elkaar als gelijken beschouwden. Ze spreken elkaar aan als zusterkoninginnen, ondanks de Anglo-Franse problemen.²⁷ Naast de strubbelingen tussen Frankrijk en Engeland, was deze wederzijdse gelijkwaardige erkenning ook opmerkelijk omdat Catharina de' Medici nooit werd gekroond zoals Elizabeth I. Net als bij Filips II, wilde de Franse koningin-moeder haar relatiedynamiek met haar "zusterkoningin" veranderen in een moeder-kind verwantschap. Tijdens de jaren 1570 waren er huwelijksonderhandelingen tussen de Engelse vorstin en de zoon van Catharina de' Medici, de hertog van Anjou. Dit huwelijk zou de vrede tussen de staten kunnen bespoedigen. Ook zag de Franse koningin-moeder hierin haar kans schoon om zichzelf opnieuw als een moederfiguur te positioneren en ze schreef: '*If we had anything dearer to us than my son the Duke, we would offer it to you with the same good heart and goodwill; for I have always longed to have the happiness and honour (since I already love you as a mother does her daughter) to call myself such...*'.²⁸ In een brief op 9 november 1579, gericht aan Elizabeth I, drukte Catharina de' Medici haar genegenheid uit en schreef ze dat ze tot God zou bidden om haar het geluk te schenken om moeder te worden van Elizabeth I.²⁹ Elizabeth I leek, net als Filips II, de

²⁶ Vertaling: Het is een eer om als moeder beschouwd te worden. De genegenheid die ik heb voor de koning, jouw echtgenoot en voor je zus; is zodanig dat ik, omdat ik zo dicht bij Uwe Majesteit ben, dezelfde gevoelens voor u kan koesteren. S. Broomhall, 'Ordering distant affection: fostering love and loyalty in the correspondence of Catherine de Medici to the Spanish court, 1568-1572' in: S. Broomhall ed., *Gender and emotions in medieval and early modern Europe*, (New York 2015) 67-86: 80.

²⁷ Allison, *A monarchy of letters*, 94

²⁸ Vertaling: Als we iets dierbaarder hadden voor ons dan mijn zoon de hertog, zouden wij het u met hetzelfde goede hart en dezelfde goede wil aanbieden; want ik heb er altijd naar verlangd om het geluk en de eer te hebben om mezelf moeder te noemen (omdat ik al van je hou zoals een moeder van haar dochter. F. Pryor, *Elizabeth I: life in letters* (Londen, 2003) 67.

²⁹ Allison, *A monarchy of letters*, 107.

moederlijke genegenheid van de Franse koninginmoeder te waarderen. In een brief na de dood van de graaf van Anjou schreef de Engelse koningin dat ze altijd een trouwe zus en dochter voor Catharina de' Medici zou zijn.³⁰ De Franse koningin-moeder slaagde erin zich al moederfiguur van allen op te werpen ondanks dat er geen familiale verbintenis was en ondanks de Italiaanse oorlogen met Spanje en Engeland, de nakende Franco-Spaanse Oorlog van 1595-1598 en de Franse godsdienstoorlogen stonden dit niet in de weg.

Door dergelijke gevoelige kwesties werd vroegmoderne liefde vaak voorgesteld als berekenend in de sociale kringen van Catharina de' Medici, Filips II en Elizabeth I. Huwelijksbetrekkingen gesloten uit diplomatieke overwegingen resulteerden in een web van familiale relaties, heersend over West-Europa. Alhoewel die praktijk veel voorkwam, waren geleerden hier niet altijd een voorstander van, zoals Thomas More en Erasmus. Zij uitten kritiek op onpersoonlijke huwelijksarrangementen. Erasmus beweerde dat gearrangeerde huwelijken hun fundamentele doel om de vrede te handhaven niet naleven, want de oorlogen bleven niet uit.³¹ Dat weerhield Catharina de' Medici, Filips II en Elizabeth I er niet van om verder te onderhandelen over mogelijke huwelijken, want zij geloofden wel in het diplomatieke belang ervan.

De Engelse koningin werd onder druk gezet door haar gevolg om in het huwelijk te treden vanwege de volgende redenen: het verzekeren van de opvolging, het vredesproces na het bloedbad van de St. Bartholomeusnacht in 1572, en als een waarschuwing voor gemeenschappelijke vijanden. Door ziekte stierf de hertog van Anjou en werd het huwelijk tussen hem en Elizabeth I niet voltrokken. Daarop schreef Elizabeth I naar Catharina de' Medici om haar medeleven te betuigen en verdriet te uiten. Ze schreef haar dat ze door de pijn de kracht niet vond om eerder contact te zoeken met de moeder van haar voormalige verloofde. Blijkbaar voelde de Engelse koningin zich niet in staat de pen op te nemen omdat haar hart aan het lijden was.³² Na dat spijtige voorval, stonden heel wat mannen in de rij voor haar hand. Ook de Franse vorst Hendrik IV leek interesse te hebben in een huwelijk met Elizabeth I. Hij

³⁰ Ibidem.

³¹ P.S. Fichtener, 'Dynastic marriage in sixteenth-century Habsburg diplomacy and statecraft: an interdisciplinary approach', *The American Historical Review* 81:2 (1976) 243-265: 244.

³² Allison, *A monarchy of letters*, 107.

stuurde haar speelse brieven met complimenten over haar uiterlijk, met als doel haar te overtuigen van hun vriendschap.³³ Hendrik IV stelde een bondgenootschap voor tussen Engeland en Frankrijk tegen Spanje, de gemeenschappelijke vijand. Elizabeth I antwoordde daarop dat ze opmerkte dat zijn brieven gevuld zijn met betuigingen van oprechte liefde, maar zij beantwoordde zijn liefde niet. De Engelse monarch beschreef de briefwisseling met de Franse vorst als een diplomatieke *dance of love*.³⁴ Ondanks dat ze schreef dat zijn gevoelens oprecht leken, lijkt Elizabeth I zich ervan bewust te zijn dat het slechts een diplomatieke strategie was. Dat de Engelse koningin een huwelijk ontweek, is niet verrassend. Een man zou namelijk haar soevereiniteit in gevaar brengen, zoals eerder Filips II al liet blijken. Opmerkelijk is hoe huwelijksonderhandelingen een diplomatieke keuze waren voor Elizabeth I, terwijl het vermijden van een daadwerkelijk huwelijk dat ook was. Een huwelijk zou immers betekenen dat ze haar macht uit handen zou moeten geven aan een man. Ook kon haar keuze voor een huwelijkspartner sentimenten van jaloezie, wrok en intimidatie opwekken in de koninkrijken van andere kandidaten of tot ongenoegen leiden onder haar eigen volk. In 1559 sprak Elizabeth I het Engelse parlement toe over haar standpunten over het huwelijk. Ze verklaarde dat ze wel degelijk al in het huwelijk was getreden, namelijk met het koninkrijk Engeland.³⁵

Performativiteit

Catharina de' Medici, Filips II en Elizabeth I hadden de diplomatieke strategie van genegenheid goed onder de knie. De vermenging van de diplomatieke en emotionele personae roept vragen op over de oprechtheid van het emotionele persona, zeker met het tumult van de zestiende eeuw op de achtergrond. De vele oorlogen en twisten dwongen diplomaten om zorgvuldig te handelen. Op het eerste gezicht lijkt dit politieke kunstenaarschap weinig ruimte te laten voor oprechte gevoelens, al moet die stelling worden genuanceerd. Gary Schneider, gespecialiseerd in de cultuur van de briefwisseling, merkt op dat de ontvangers van brieven zich bewust

³³ Ibidem, 151-152.

³⁴ Ibidem, 152.

³⁵ M. Perry, *The word of a Prince: a life of Elizabeth I from contemporary documents* (Woodbridge 1999) 99-100.

waren van potentiële emotionele manipulatie.³⁶ Elizabeth I is hier een sprekend voorbeeld van toen ze de complimenten van Hendrik IV als een diplomatieke liefdesdans bestempelde.³⁷ Hierbij impliceerde de Engelse koningin dat ze zich bewust was van de achterliggende diplomatieke intenties van de complimenten van Henrik IV. Aan de hand van het concept performativiteit kunnen we vraagtekens zetten bij de berekendheid van diplomatieke strategieën.

Volgens Ervin Goffman is de wereld een schouwtoneel, waarin ieder zijn part speelt. Acteurs tonen de emoties die de meest gunstige uitkomst zullen hebben. Dit past binnen het plaatje van diplomatieke emotionele strategieën.³⁸ Goffmans werk draagt bij aan het idee dat Catharina de' Medici, Filips II en Elizabeth I zich bewust waren van hun emotionele reacties en een duidelijk doel voor ogen hadden. Gendertheoreticus Judith Butler laat meer ruimte voor nuance. In haar essay 'Performative Acts and Gender Constitution uit 1988', zet ze Goffmans concept van een *performance* om in performativiteit. Emoties ontstaan in de performance, dus de uitvoering, ervan.³⁹ Butlers idee laat meer ruimte voor oprechtheid. Ook de Duitse socioloog Norbert Elias is noemenswaardig in het debat over oprechtheid van emotioneel gedrag. Zijn werk gaf aanleiding tot debat bij historici die zich bezighouden met de rol van emotie en is nog altijd zeer invloedrijk. Zijn werk over de hofsamenleving laat zien dat vanaf de zestiende eeuw bepaalde kledingstijlen, maar ook omgangsvormen en verbale expressies werden gebruikt om iemands status te verheffen.⁴⁰ Dit kan worden gezien als een performance; door te doen alsof je behoort tot een hogere status, krijg je deze status. Zo worden deze omgangsvormen geïnternaliseerd en gaat een aangeleerde gedragsregel naar iets wat vanzelfsprekend is. Met dit idee van internalisering moet rekening worden gehouden bij de studie van emotionele uitingen. Het suggereert namelijk

³⁶ G. Schneider, 'Affecting correspondences: body, behavior, and the textualization of emotion in early modern English letters', *Prose Studies* 23:3 (2000) 31-62: 33.

³⁷ Allison, *A monarchy of letters*, 152.

³⁸ Barclay en Richardson, 'Introduction: performing the self: women's lives in historical perspective', 178-179.

³⁹ K. Barday, 'Performance and performativity', 15.

⁴⁰ R. van Krieken, 'Norbert Elias and emotions in history' in: D. Lemmings en A. Brooks ed., *Passion, power and Elias: emotional style and historical change*, (London, 2014) 19-43: 24.

dat emoties onderdeel kunnen zijn van een performance, een opgevoerd toneelstukje, maar door herhaling van de praktijk eigen worden gemaakt.

Als diplomatieke emoties maar een *act* zijn, zouden de monarchen berekend zijn. Het idee van berekenende leiders vormde de beeldvorming van de historische figuren. Catherina de' Medici is hier een sprekend voorbeeld van. Door de protestanten werd de Franse koningin-moeder afgeschilderd als koud, berekenend, verraderlijk en een monster van zelfzuchtige ambitie, alleen tevredengesteld door eigen allesoverheersende macht.⁴¹ De oorsprong van die perceptie is te vinden in protestantse pamfletten na het bloedbad van de St. Bartholomeusnacht in 1572, waarvoor Catharina de' Medici verantwoordelijk werd gesteld. Die mythe staat in contrast met de inhoud van haar brieven waarin ze zichzelf als zorgzame moeder profileerde.⁴² Niet alleen Catherina de' Medici was meester in het uiten van genegen gevoelens om internationale gemoedelijkheid in stand te houden. Elizabeth I en Filips II waren beiden in nauw contact met haar. Uit hun briefwisseling blijkt een harmonische relatie, maar door de gaande oorlogen kunnen hier vragen over worden gesteld. Het was dus gissen voor de vijanden wat de intenties waren.

De Spaanse Armada in 1588, de inmenging van Elizabeth I in de Franse burgeroorlogen van 1562, Catherina de' Medici's betrokkenheid bij het bloedbad van de St. Bartholomeusnacht in 1572 en bemoeienissen in de Tachtigjarige Oorlog waren allen reden tot spanning. Ondanks de sluimerende vijandigheid, hielden de Europese machthebbers contact met elkaar en deelden ze zelfs affectieve gevoelens met hun vijandige bondgenoten, wat resulteerde in een mix van genegen woordenschat en politieke vocabulaire die samenkwamen in hun koninklijke correspondentie. De theorie van de performativiteit stelt de oprechtheid van diplomatieke emoties in vraag, maar lijkt geen eenduidig antwoord te kunnen geven op de vraag in welke mate diplomatieke emoties oprecht zijn. Ik wil het strategisch vermogen om genegen gevoelens te uiten niet ontkennen, maar wel benadruk ik dat emotionele uitdrukkingen als zodanig ook gevoelens weerspiegelden die mogelijk geleefde ervaringen waren voor zowel de zenders als ontvangers van de brieven.

⁴¹ M.N. Sutherland, 'Catherine de Medici: the legend of the wicked Italian queen', *Sixteenth Century Journal* 0:2 (1978) 45-56: 54.

⁴² Sutherland, 'Catherine de Medici', 54.

Conclusie: de dans der liefde

Er is nu veel belangstelling voor emoties in de geschiedschrijving. Bovendien bewijst de combinatie van een studie naar diplomatie en gevoelens heel waardevol te zijn. Het doel van emotiegeschiedenis is namelijk om begrip op te brengen voor de emotionele vatbaarheid van de mens. Vanzelfsprekend speelden politiek en diplomatiek hierop in. De studie van emotionele diplomatieke strategieën past duidelijk in het plaatje van *New Diplomatic History*. Emoties zijn een onderdeel van de *diplomatic toolbox*. De strategie van genegenheid was een wapen dat ook door Catharina de' Medici, Filips II en Elizabeth I werd gebruikt. Ook zij zinspeelden op elkaars emotionele vatbaarheid. Diplomatieke briefwisseling bleek namelijk een intieme en emotionele praktijk te zijn voor de koningshuizen van Catharina de' Medici, Filips II en Elizabeth I. Zo brachten ze elkaar een boodschap van genegenheid en vormden als het ware een pseudofamilie. De Franse koningin-moeder vormde het meest sprekende voorbeeld. Zij presenteerde zichzelf als liefdevolle moeder voor Filips II en Elizabeth I ondanks de spanningen tussen hun staten. Genegenheid kwam voor in vormen als familiale liefde, maar ook liefde in de nauwere betekenis had een plaats in de briefwisseling. Huwelijksonderhandelingen zijn daar een voorbeeld van. Op die manier hoopten de monarchen de vrede en vriendschap tussen de staten te koesteren. Of die genegen emoties een diplomatieke functie hadden, louter oprecht waren of beide, verschilde per persoon en brief. Er heerste een duidelijke spanning tussen het diplomatieke persona en het emotionele persona, al wisten Catharina de' Medici, Filips II en Elizabeth I die te overbruggen. Het is vaak moeilijk om een grens te trekken tussen oprechte toegenegenheid en diplomatieke verlangens. Zoals de Engelse koningin prachtig formuleerde, zouden ze allemaal uitvoerders zijn van de diplomatieke *dance of love*. Mogelijk⁴³ is er een antwoord te vinden in de theorieën rond performativiteit. Voor het concept werkbaar is, moeten de discussies omtrent de invulling ervan opgelost worden. Door de brede interpretatie van het concept is er nog ruimte voor vervolgonderzoek.

⁴³ Allison, *A monarchy of letters*, 152.